

Mezőtúr és környékének betyárdalai, bujdosó-énekei és balladái

Biró László

Nyíregyházi Főiskola, Bölcsészettudományi és Művészeti Kar
Ének-zene tanár és Inkluzív nevelés tanára, I. évfolyamos

Nauner-Agárdi Éva, Adjunktus

Tartalom

Bevezetés	3
I. Betyárvilág Magyarországon	4
1) „Betyárrá lettem”	5
2) Az alföldi betyárok	6
a) Angyal Bandi	7
b) Rózsa Sándor	8
3) Mezőtúri vonatkozások	9
II. Betyárdalok, bujdosóénekek, balladák Mezőtúron és környékén	11
1) Régi stílus	12
2) Új stílus	12
3) Vegyes osztály	13
Zárszó	14
Melléklet	15
Felhasznált irodalom	32

Bevezetés

*„Tiszántúl, Dunántúl esik a fergeteg,
Eresszél be babám, mert megvesz a hideg.
Cifraszűröm ázik a kis pej lovam fázik,
Jeges a kantár szára gyenge karom fázik.”*

A népdal, népballada, bujdosóének mindent elárul a betyárságról, benne van a magány, a bujkálás, a nincstelenség, de benne van a remény is egy jobb és tisztességesebb életre.

A betyár, a nép számára maga volt a hős, aki szembeszállt a hatalommal, a törvénnyel, a szegények támogatója, lelkesítője volt. Azt is mondhatjuk, hogy a betyárok nemcsak a saját harcukat vívták, hanem a szegény, elnyomott népért is küzdöttek harcát nap mint nap, vállalva minden veszélyt, a saját „bőrüket vitték a vásárra”. A korábbi időszakokban is megtaláljuk azokat a népi hősokeket, akik a saját és a többség által képviselt törvényesség ürügyén időről-időre felléptek a hatalmaskodók és idegenek ellen.

Kutatások szerint a betyár szó *bekiar*, *bikiar*, lehet szerb vagy török eredetű, de jelenleg hivatalosan a perzsa eredet vált elfogadottá, amely az oszmán- török uralom ideje alatt került hozzánk. Jelentése a magyar suhanc, fiatal és munkanélküli legényke kifejezéseknek felel meg, de a törököknél gúnyszóvá vált fogalom a hitetlen, gonosztevő mellékjelentést is hordozza.¹

Választásom azért esett erre a témára, mert mezőtúri lévén ismerője és értője vagyok a Kávási Sándor által felgyűjtött népdaloknak, melyek között szép számban találunk betyárdalokat, balladákat. Interpretálás során a dallamok zenei hatását, érzésvilágát, az elemzésnél pedig a tudományos háttérét szeretném bemutatni.

¹ Nyelvtud. Közl. VIII. 1870, 187.

I. Betyárvilág Magyarországon

Minden korszaknak megvan a saját negatív emberi figurája. Ilyenek azok, akik a társadalmi elvárásoknak nem tudtak és nem akartak megfelelni, tetteik miatt a hatalommal számos esetben szembekerültek, de az alacsonyabb társadalmi réteg elismerését és támogatását élvezték. Szélsőséges érzelmeket váltottak ki az emberekből, mivel a betyároktól tartani kellett, de egyben rajongani is lehetett értük. A „bajkeverő emberek” saját társaikat sem kímélve fosztogattak, keresték saját igazukat, de a népdalok, népies versek, mint egy igazságtevőt, az elnyomott nép megmentőjét tartották számon, akik nem hagyták magukra a sanyargatott népet.

A *betyár*, *bujdosó* szó a rablók elnevezése volt a XVIII-XIX. századi Magyarországon. Hivatalos feljegyzésben *rabló*, *zsivány*, *haramia*, *tolvaj*, *ragadozó*, *lókötő*, a beszélt mindennapi használatban *szegénylegény* elnevezéssel találunk rájuk utalásokat. Maga a *betyár* szó az 1800-as években terjedt el a népi gyakorlatban.

A XIX. században az Alföldön a tanyavilág, a Dunántúl északi részén az erdős, hegyvidékes táj segítette a betyárokat bujdosásuk közben, és adott otthont számukra. A puszták és mocsarak, nagy erdők, lehetővé tették, hogy csapatba verődjenek a haramiák. De sok család is befogadta, etette, bújtatta őket, főleg, mikor bujdosó honvédként tértek haza és kértek menedéket, segítséget.

Az 1820-30-as években, a még igen gyenge korabeli közbiztonság is teret adott a betyárok tevékenységének a somogyi és bakonyi területeken, valamint a Kiskunság és Csongrád vármegye vidékein. Felvidéken és Erdélyben nem volt számottevően jellemző a betyárélet, ami talán annak volt köszönhető, hogy a közbiztonság lényegesen erősebb, fejlettebb volt. Arra is volt példa, hogy nappal hétköznapi életet élő emberek csak éjszaka csaptak fel betyárnak, ami gyanússá tette őket, hisz életszínvonaluk hirtelen javult.

A betyáréletből nehezen lehetett újra tisztességes állampolgárrá, a társadalom által elismert, és ismét befogadott tagjává válni. Ennek egyik útja az 1848-49-es szabadságharc és forradalomban való részvétel volt, mely sok embernek adott reményt

arra, hogy a betyáréletből visszatérjen a tisztességes élethez. A börzsönyi Sisa Pistának sikerült, aki a börtön után úri kocsis és erdész lett.

I. 1) „Betyárrá lettem”

Az első feljegyzések 1730-ból kerültek elő, de az elnevezések még következetlenek voltak, olvashatjuk őket tolvajokként, lóköttökként említve. Általában a *pásztoroknak* (juhászoknak, gulyásoknak, csikósoknak) volt alkalmuk lopni, a reájuk bízott állatokból könnyen eltűnhetett egy pár. Ám a büntetési tétel sok mindentől függött. Sokan úgy vélték, ha a „természet add”, azt el lehetett tulajdonítani - mint például a tűzifát, ami kis értékűnek számított -, és ebben az esetben a lakosság ítélkezett. Viszont nagyobb értékűnél, mint a ló vagy a marha, már a hatóság is közbelépett. Akire rábizonyították, annak menekülnie, bujdosnia kellett, mert akár azonnali akasztásra is ítélték. Ám, a bujdosás ideje alatt is élni kellett valamiből, élelemre, ruházatra még a betyároknak is szükségük volt, így a sorozatos rablás, néha gyilkosság, a betyárélet velejárói lettek.

Magyarországon elsőször a török uralom és a Rákóczi-szabadságharc után bukkantak fel a bujdosó emberek, akik katonák voltak. Bujkáló életbe azért kezdtek, mert nem akartak tovább szolgálni a seregnél, és a földesuraknál. A Rákóczi szabadságharc bukása után a Dél-Alföldön virágzott a betyárélet, az 1848-as verbuválásnál jelentkezők között is sok katonaszökevény próbált újra közszolgálatba állni. Ellenben, ha bujdosás közben elkapták őket, akkor láncra verve hurcolták el és büntették meg valamennyiüket. Ilyen katonaságból szökött betyár volt Zöld Marci és Paratinszky is.

Sokan befogadták a bujdosókat, mert nem lehetett tudni, hogy üldözött szabadságharcos, katonaszökevény vagy közönséges rabló. Ehhez hasonló történetet írt le Arany János a Családi kör című versében. (Melléklet: 1. vers részlet)

A betyárok üldözésére nemcsak magyar, hanem más nemzetiségű *pandúrokat* is alkalmaztak, de olyan emberekre ritkán akadtak, akik ismerték a mocsaras, lápos területek járható részeit, az „embertartó” zsombékokat, ami által megkereshették a menekülő betyárokat.

A betyárság több fajtája alakult ki: futóbetyár, gyalogos betyár, igaz betyár, kapcabetyár, kéményleső, kocsin járó betyár, lőköttő, lovas betyár, rablóbetjár, végül a szalmabetyár. A *szalmabetyár* az, aki meneküléskor a szalmába bújt. A *kapcabetyár* az, aki mindent ellopott, amit talált: állatokat, terményeket, kapcát. A *lőbetyár* az, aki csak a lőbőrt vitte el. A *lőköttők* csoportokba verődtek és lovakra, haszonállatokra szakosodtak. A *futóbetyárok* voltak a szökött katonák, bujdosó rabok. Útonállással szereztek pénzt, ékszert, állatot. Igaz, betyárrá csak a legnagyobbak lehettek, mint Angyal Bandi, Rózsa Sándor vagy Sobri Jóska. Ennek is két fajtája van: a *lovasbetyár* és a *puskás vagy gyalogbetyár*. A puskásbetyárok inkább a somogyi és bakonyi erdőkben húzták meg magukat, nem volt lovuk, mint az alföldi betyároknak, ellenben nagyon jól tudtak célozni.

I. 2) Az alföldi betyárok

A betyárság fénykora az 1830-as években kezdődött az Alföldön, a tanyavilág kialakulásával egy időben, mivel ezek a tanyák távol estek egymástól, ellenőrizetlenek voltak így könnyen megbújtak a betyárok az állataikkal. Emiatt a hatóság nem engedélyezte egy ideig az építkezéseket, és tervek is készültek a tanyák felszámolására. A betyárok ügyeltek arra, hogyha pandúrok közeledtek, akkor jelezenek egymásnak egy fa tetejéről színes ruhával, vagy a *kútágas* különböző helyzetbe állításával. Ha egy tanyába betévedtek a hatóság emberei, a kút gémjét a pásztorok azonnal felengedték, így a messzire látszó jellel üzentek egymásnak a síkságon. A következő kútnál ezt tovább adták, így tíz perc alatt akár több kilométerre is elterjedt a hír, amiért a pásztorok jutalmat kaphattak, vagy voltak olyan jelzéseik is, mint például a *szénaboglyába szúrt villa*, melynek állása tájékoztatott a pandúrok hollétéről és érkezésük irányáról, de szívesen alkalmazták a távbeszélgetésekre a madárhangokat is.

A jelzések mellett segítette a betyárok menekülését például a két csárdát összekötő *alagút*, ami majdnem 10 km-re volt található egymástól. Voltak olyan csárdák, amelyek viszont a szabadba vezettek ki földalatti alagutakat, és kettősfalaik segítették a betyárok szökését. Szintén segített a bujdosásban a *betyárfa*, ez olyan odú volt, amelynek oldalát megfúrták, így a betyár minden oldalról tudott lőni a hatóságra.

I. 2) a) Angyal Bandi

Az egyik legismertebb betyárunk Angyal Bandi, akiről ez az egyetlen fennmaradt hiteles kép, mindig lóháton közlekedett. Hírhedt lóköető volt, a szenvedélyes állatszeretet, a nyereségvágy miatt, több nemesembert és csendőrt vágott át ügyes trükkjeivel.



Eredeti neve nemes Szentmártonyi Ónody András volt. 1760-ban született és Sajószentpéteren nevelkedett a családi birtokon. Édesapja Ónody András, édesanyja Olchváry Krisztina volt, Borsod vármegye legnagyobb birtokosai voltak. Fiuknak azonban mégis a Dusnok vagy Kopaszföldnek is nevezett pusztai major volt a kedvenc tartózkodási helye. Kétszer nősült. Az első felesége Nyíriből egy szegény nemesi Angyal nevezetű családból származott. A kutatások szerint nem az utána esedező lányok nevezték Angyalnak, hanem a felesége után kapta ezt a nevet. Két házasságából öt gyermeke született. Az első törvénysértését 1780-ban cselekedte Hortobágyon, ahol, saját állítása szerint, a saját lovait tulajdonította el. Ám a hatóságokat nem sikerült megtévesztenie, így egy hétre fogdába csukták Hajdúböszörményben. Először 1787-ben került a vármegyebíróság elé, amikor a zsujsai parasztok elkapták, mert négy lovat lopott. Megkötözték Bandit, és Kassára vitték. Egy év múlva hirdettek ítéletet, amikor már tizenkét lopással gyanúsították meg, de csak hármat tudtak igazán rábizonyítani. Nyolc év börtönt kapott, amiből saját kérvényezésére egy évet, édesanyja kérvényezésére még hét hónapot elengedtek. Négy vármegyére terjedtek ki a cselekedetei Magyarország középső vidékén. 1795-től már fegyveres rablásokban is részt vett, ami miatt 1799-ben elítélték két évre. 1805-ben, mivel önszántából nem vonult a szegedi börtönbe, országos körözést adtak ki ellene, személyleírása a következőképpen szólt: „jó kiállású derék ember, kb. 180 cm, cifra paraszt ruházat, bajuszát pederte, magyarul, latinul, németül és tótul is jól beszélt.”² A

² Vécsey Aurél: Betyárvilág 2009, 85

körözés ellenére sem került börtönbe, de nem is élt sokkal tovább, 1806 novemberében meghalt.

Angyal Bandi alakja megjelenik a népdalokban: teljes öltözetét, tetteit, az elfogatási körülményeit megénekli a nép. Mint például a következő dallamban:

*„Zúg az erdő, zúg a mező,
Vajon ki zúgatja?
Talán bizony Angyal Bandi,
Sej, haj a lovát ugratja.*

*Lám megmondtam Angyal Bandi,
Ne menj az Alföldre,
Mert megtanulsz csikót lopni,
Sej, haj elhajtának érte.”*

Az első ballada Angyal Bandiről 1807-ből maradt fent egy debreceni kéziratos daloskönyvben. A XIX. század első két évtizedében már a ponyvafüzetekben is megjelenik története. (Melléklet: 1. dalszöveg)

I. 2) b) Rózsa Sándor

Rózsa Sándor, vagy ahogy az Alföldön hívták, Rúzs Sándor 1813. július 16-én született, Szeged-Alsó városában. Anyját Kántor Erzsébetnek, apját Rózsa Sándornak hívták. Az édesapja pásztor volt, akit lólopásért felakasztottak, ekkor volt fia 12 éves. Ez a tragédia kihatással volt az életére, megbélyegezték, apja után zshiványnak titulálták. Ő is, mint más szegénylegény bojtárkodással kezdte az életét. 1836-ban börtönbe kerül tehén lopásért, másfél évre. 1837-ben megszökött, miközben két katonát lelőtt a csongrádi csárdában, sőt a makói csendbiztost is kivégezte. 1845-ben kegyelmi kérvényt adott be a királyhoz, mert már megunta a



bujdosást, és jó útra akart térni. A király elutasította a kérvényt, és inkább hajsztát indított Rózsa Sándor ellen. Nem sikerült elfogni, mert a nép védte, bújtatta, etette. 1848 novemberében felkereste Kossuth Lajost, aki az Alföldön toborzókat tartott. Ezt kihasználva Rózsa Sándor bűnbocsánatot szeretett volna kapni, és mint jó polgár 150 lovassal Kossuth táborába kívánt állni. A szabadságharc legfélelmetesebb emberei lettek, drótfonatú karikás ostorokkal halálos sebeket ejtettek az ellenségeken. A harcok

után a betyárbanda feloszlott: ki honvédek állt, ki hazament. Rózsa Sándor is hazatért a birtokára, és Szeged környékén csikósnak állt, majd elvette élettársát, Bodó Katalint. 1849 novemberében császári katonák akarták elfogni, de nem sikerült. Újra bujkálni kezdett, és összeverődött a régi banda. Mivel nem tudták elkapni, Albrecht főherceg, Magyarország főkormányzója, 1856-ban magas jutalmú összeget írt ki a fejére³, amit azok kaptak volna meg, akik feladják vagy üldözni kezdik. Ez a hirdetés három nyelven jelent meg: magyarul, németül és szerbül. Egész hadsereg fésülte át a Duna-Tisza közét, de reménytelenül, mert Rózsa Sándort nem találták. 1857-ben saját barátja, Katona Pál adta a csendőrség kezére. Egy dulakodás miatt Rózsa belelőtt a komája karjába, akinek a felesége fejbe vágta a betyárt és értesítették a pandúrokat. A börtönben emléktárgyakat faragott, lószőrből gyűrűket készített. 1868-ban Péterváradon amnesztiával szabadult. Szabadulása után megpróbált tisztességes útra térni, de helyette újra cimboráit választotta, és postakocsikat, vonatokat fosztogattak. Ezt követően a szegedi börtönben faggatták barbár módszerekkel. A vizsgálóbíró elmesélte, hogy őt is kirabolták egyszer a betyárok, és azt mondták neki, hogy Rózsa Sándor hozzájuk képest egy semmitmondó betyár. Sándor nyilvánvalóan sértették ezek a szavak és minden büntetését bevallotta. Első ízben kötél általi halálra ítélték 1872-ben, ám ezt 1874-ben életfogytiglanra változtatták. 1878 novemberében gümőkorban halt meg.

I. 3) Mezőtúri vonatkozások

Mezőtúr és környéke a betyárság közkedvelt területe volt, mivel itt rendezték meg az országosan híres túri vásárt. A betyároknak, haramiáknak remek lehetőség adódott az árusok fosztogatására, az útszéli tolvajlásokra. Angyal Bandi is járt Mezőtúron, sőt az ő nevéhez fűződik a túri és a karcagi vásár szétverése, kifosztása.

"Vásárhelyről Aradra és Túrra möntek szívesen vásárra. Túrrúl gyüvet az iparosok együtt gyüttek hazafelé, mert féltek a betyároktul. Amikor Kutasra értek, stációt tartottak. Tél vót, nagy hó borította a pusztát. A csárdában vitatkoztak, mert magyar embör kettő sincs egy nízetön. A lovakat mögötették, itatták, és közben azt vitatták, hogy tovább mönjenek-é vagy maradjanak a csárdában, a biztos helyön, ahun a csöndlegényök is mögfordulnak. A vásározók közt vót egy Szepesi nevű csizmadia, aki avval hetvenködött, hogy amég út látják, addig biztonságban vannak, mert csak nem ijednek mög attul a két Szabó-kölöktül! Ögyébként is mindkettő tanulta a szűcs mestörségöt. A vásározók egy része oszt hazaindult szánon Vásárhelyre, a másik része

³ Rózsa Sándor elfogatási parancsa melléklet 1. kép

mög ottmaradt. Alig haladtak el, a Röstás-szélmalomnál hallják ám, hogy a Rossz Puszta felől nagy robaj van. Egy csomó lovas vót, és körülfogták a szánokat. Fajfrik öreg csizmadia is a vásározók közt remögött. A legényök cifraszűrbe vótak, és mindkét kezükbe mordályt tartottak, vagy csak a kezüket emelték föl, hogy a sötétbe minél ijesztőbbek lögyenek. A két Szabó odamönt az első szánkóhon. Az egyik a lovon maradt, és a mordályt a szánba ülőkre szögezte, a másik Szabó mög a pézt gyűtötte befelé. Amikor Szepesi csizmadiáhon értek, az öreg szépen mondta nekik, hogy - Mért kértök ti tülem pézt, amikor tik sē adtatok neköm soha. Ekkor mán lē is lütték. Kirabolták az egész mönetöt. Amikor a betyárok odaértek az Aracsi nevű szappanfőzőnőhön, fölösmerték, hogy amikor szűcsinasok vótak, és a mestör víkony koszon tartotta űket, csak fütyülni köllött, ha éhösek vótak, és a szomszédban lakó Aracsiné mindég adott nekik önni. Mögkérdözték most tüle, hogy - Ösmer-ē, kend minket, vén boszorka? - Dehogy ösmerlek bennetöket, sosē is láttalak bennetöket - válaszolta az asszony, jól tudva, hogy a Szabókat vesződelöm fölösmerni. A Szabók űt is kirabolták, de mikor hazaért a Nyárfa utcába, látta, hogy a lovon feketéllik valami a házánál. Amikor odamönt, látta, hogy az elrablott péze vót, amit mögtódottak számolatlan forinttal. Másnap Kiss Ferkó gulyás szóbeli embör, aki betyárokkal cimborált, a kutasi úton hajtott egy bornyút, és ahogy utolérték azok, akik az éccaka nem indultak el a csárdából, aszonta nekik Kiss Ferkó, hogy - Hunnan gyünnek, kendtök? - Mezőtúrrul, a vásárbul. - Nahát, kendtök jól jártak, kendtök szöröncsésök."⁴

Betyár csínyt jegyzett fel Kálmán Lajos Mezőtúron: a kisasszonyruhába öltözött betyár nótája így szól:

Jáger Jóska nagy huncut volt,
Míg ezen a világon volt.
Felöltözött lányruhába,
Pipipiros rokokyába.

Végigsétált a piacon,
A piacon mint kisasszony.
Bémegyén a szélső boltba,
Válogat a viganókban.

„Válogasson a kisasszony,
Ne siessen olyan nagyon!”
„Sietek én, görög uram,
Sokfelé van az én utam.”

A szegedi akasztófa
Márványkövel van kirakva,
Míg a töve ki nem száradt,
Jáger Jóska rajtaszáradt

⁴ Szentí Tibor: Betyártörténetek Mondák és dalok (Betyárvilág a Dél-Alföldön III. rész) 1999, 59.

II. Betyárdalok, bujdosóénekek, balladák Mezőtúron és környékén

A bujdosóénekek továbbfejlesztése a betyárdal. A népdalban a betyárok neve, egy-egy tette, bujdosásának érzésvilága bukkan elő, míg a balladák történeteket mondanak el, egy-egy rossz cselekedet részletes leírását tárják a hallgatóság elé. A betyárok dala „életformailag” összefonódik a pásztordalokkal és a rabénekekkel. A betyárdalok hosszabbak és érzelmileg teljesebbek az átlagos lírai daloknál. A dallamokban megkülönböztetjük a konkrét történet leírását és az általánosított helyzetet, erdőt, pusztát, betyárt bemutató szövegeket.

A betyárok, szegénylegények, zsványok, rablók tetteiről, életéről, és halálukról szóló epikus ének a betyárballada.

*„Esik eső, szép csendesen csöppörög,
Rózsa Sándor a kocsmába keserög.
"-Kocsmárosné, bort hozzon az
asztalra,
Legszöbb lányát állíja ki strázsára!"*

*"-Édesönyám én a strázsán nem állok,
Amott gyűnnek a szegedi zsandárok!"
Rózsa Sándor sem vötte ezt félvállra,
Fölkapott az sárga szőrű lovára.*

*Lova, lova lova viszi mösszire,
Igyenyöst a kerek erdő mélyire,
Lova lába megbotlott egy gödörbe,
Ott fogták el Rózsa Sándort örökre."*

*Rózsa Sándor feltették a szekérre,
Úgy vitték a városbíró elébe.
Városbíró üzeni a kapitány,
Rózsa Sándor nem ül többet paripán."*

Témájuk szerint hasonlít a betyármondákhoz és a betyárdalokhoz. Ez a műfaj a XVIII-XIX. században élte fénykorát a ponyvafüzetek segítségével, ahol részletes leírást adtak a betyárok rémtetteiről, kalandjairól, büntetéseiről és kivégzéseiről. A XIX. század közepétől jelentek meg a szájhagyományban a híres betyárok történetei (Angyal Bandi, Bogár Imre, Juhász András, Rózsa Sándor, Savanyú Jóska, Sobri Jóska, Vidrócki Marci, Zöld Marci). A betyárballadák általában nem egyedi, hanem általánosított, és csak a nevek cserélődnek ki az egyes történetekben. A betyárballadát azért vesszük külön a balladától, mert tartalmilag megfogalmazza a fennálló uralkodó társadalmi réteggel, törvénnyel, paranccsal szembeszegülő szabad élet utáni vágyat. Valószínűsíthető, hogy a népnél ezért lett ennyire kedvelt ez a műfaj. Érezhetően a betyárok nem a saját harcukat vívják, hanem a nép harcát. A Vargyas Lajos által felállított balladacsoportosításban (Klasszikus balladák, történeti vonatkozású balladák, lírai balladák, formai elkülönülés, amelyben a mondanivaló versszakonként megismétlődik,

betyárballadák, rabnóták, új stílusú balladák) az ötödik csoportot alkotják. Minden balladára, de a betyárballadákra kifejezetten érvényes Greguss Ágost fogalom meghatározása: *a ballada, tragédia dalban elbeszélve*.

A dalokat Mezőtúrról és környékéről válogattam össze Kávási Sándor karnagy és népdalgyűjtő Mezőtúri helytörténeti füzetek 2. „Túri vásár sátor nélkül” kiadásából és Madarász Károly Még azt mondják Túrkevéiben... című gyűjteményekből.

A népdalokat több szempontból csoportosítottam, tanulmányoztam: tartalom szerint, majd kiválasztottam a betyár témájú népdalokat, azokat elemeztem és az elemzés alapján régi stílusba, új stílusba és vegyes osztályba soroltam őket. A megvizsgált dalokat két csoportba osztottam a betyárdalokba és a betyárballadákba majd az előadás módjukat is figyelembe vettem⁵, mivel az előadásmód olyan jellegzetes karaktert ad a dallamoknak, amely gyors elterjedését, közkedvelt mivoltát nagyban meghatározta. A tizenhárom vizsgált népdalból három parlando, rubato előadásban lelhető fel, mind a három ballada. Tíz dal tempo giusto-ban szólal meg, amiben egy balladát, kilenc népdalt találunk. (Melléklet: 1. diagram)

II. 1) Régi stílus

A betyárdalok „dallami őst” egészen a 16. századig vissza tudjuk vezetni. A régi stílusú sirató dallamok átalakulásából strófikus dallam jön létre, de ez a folyamat több száz éven keresztül alakult ki. A strófikussá válás modelljéből ki kell emelni, hogy a sirató dallamok azonos tartalmú és hosszúságú sorokká rendeződtek, a variálódás szűkebb keretek közé szorult, a négy sor egymásutániséga meghatározottá vált. Így lett lehetőség versszakokba szedni a mondanivalót, jelen esetben a betyárokról szóló történeteket.

Ebben az időben jelentek meg a históriás és a bujdosó énekek is. Ez utóbbiból alakultak ki a betyárdalok.

II. 2) Új stílus

Az új stílusú dalok az utolsó két évszázad során alakultak ki és terjedtek el országos szinten. Kialakulásukban nyugat-európai hatások figyelhetők meg. Virágkorát a XIX-

⁵ Vizsgált dalok a mellékletben a 1.kotta – 13. kotta

XX. század fordulójára tehetjük. A szövegek általában szerelmi vagy katonaélet témájúak. Legfőbb jellemzője a visszatérő dallamszerkezet. A régi stílussal szemben a hangkészlete, hangterjedelme és ritmikája sokkal gazdagabb.

II. 3) Vegyes osztály

A népdalokat, ha nem tudjuk besorolni sem a régi sem az új stílusba, akkor nem lehet más csak vegyes osztályú. A C típusú dalok kialakulásában nagy szerepet játszottak az idegen hatások: szomszéd népzenei átvételek, az úri középosztály által játszatott zene egyes elemeinek átvétele, illetve a népszínművek betétdalainak, egyes dallamfordulatainak megjelenése az adott dallamokban. A dalok 10 %-a a régi stílushoz tartozik, a 30 %-a az új stílushoz tartozik és a maradék 60 %-át a vegyes osztályba sorolhatjuk.

A feldolgozásra került dalok stílusarányát vizsgálva azt állapíthatjuk meg, hogy a dallamok majdnem a fele új stílusú népdal, a régi stílusú és a vegyes osztályú dalok aránya szinte megegyezik. (Melléklet 2. *diagram*).

Zárszó

A magyar betyártörténetek nagy része elveszett. A források hiányában nehéz feltárni a betyárok életét és igaz történetüket, a bűnöző állomásokat és nagyszerű meneküléseiket. A betyárok életrajza így foghíjas a történeti és mondászerű elemek összekeverednek.

A bujdosódalokból, betyárdalokból, betyárballadákból sok minden kiderül. Életük nagy részét megfogalmazták a dalokban. Ezek a dalok a szájhagyomány útján terjedtek és olyan tulajdonságokkal ruházták fel hőseiket, amely lehet, hogy már túlzásnak is tűnhetnek. De megtudhatunk mindent az életükről, szerelmükről és tetteikről, és arról a világról, amelyben az adott szó még kötelezett, legyen szó becsületes emberről vagy béresről, számadóról vagy éppen egy híres betyárról.

Melléklet

*„De vajon ki zörget? "Nézz ki, fiam Sára:
Valami szegény kér helyet éjszakára:
Mért ne fogadnók be, ha tanyája nincsen,
Mennyit szenved úgy is, sok bezárt kilincsen!"*

*Visszajő a lyánka, az utast behíván.
Béna harcfi lép be, sok jó estét kíván:
"Isten áldja meg a kendtek ételét is,
(Így végezi a szót), meg az emberét is."*

*Köszöni a gazda: "Része legyen benne:
Tölts a tálba anyjok, ha elég nem lenne."
Akkor híja szépen, hogy üljön közelébb -
Rá is áll az könnyen, bár szabódik elébb.*

*Éhöket a nagy tál kíváncsú ízzel,
Szomjukat a korsó csillapítja vízzel;
Szavuk sem igen van azalatt, míg esznek,
Természete már ez magyar embereknek.*

1. vers részlet

„Az Alföldre menendő Angyal Bandi nótája

Lám, megmondtam, Angyal Bandi ne menj az Alföldre,
Csikósoknak, gulyásoknak közibe, közibe.
Mert megtanulsz lovat lopni izibe, izibe,
Majd úgy kerülsz a vármegye kezébe, kezébe.

Kurta süveg a fejében módosan, módosan,
Fajér fátyol a nyakában borosan, borosan.
Cifra bunda válla helyét nyomítja, nyomítja,
A sallangja lába fejét borítja, borítja.

Rajta van az aranyrojtú gatyája, gatyája,
Slésiából volt az matériája, 'riája
Alabástrom az homlok, nem márvány, nem márvány,
Fekete szép szemöldöke szivárvány, szivárvány.

Mikor megyek Angyal Bandi tanyára, tanyára,
Ama gyöngé borjúhús vacsorára, 'csorára
Hortobágyi csaplárosnak két leánya, leánya
Híjja Bandit éjszakára az ágyra, az ágyra.

Ama kis jány távulról csak úgy nézi, úgy nézi,
Érte magát majd hogy el nem péseli, péseli.
Mikor kezdé Angyal Bandi a lovát nyergelni,
Cifra csikós kantárjával az ágyra, az ágyra.

Rajta üte Gönc városa megfogni, megfogni,
A két kezét kötéllel is megkötni, megkötni.
Akkor kezdte Angyal Bandi Bámulni, bámulni,
A színében egészen elváltozni, változni.

Megkötözték Angyal Bandit kötéllel, kötéllel,
Úgy kísérték fel Kassára fegyverrel, fegyverrel.
Egy icce víz, egy font kenyér Angyal Bandi számára, számára,
Harminchárom fontos vasat kezére, lábára."

(Egy 1810-es váci kiadású ponyva nyomán)

1. dalszöveg

Hirdetés.

A magas kormány, alattvalóinak személye és vagyona teljes oltalmának biztosítása végett semmi áldozatot nem kimélve, az e vidékeni rablógarázdálkodás vezére

Rózsa Sándor **kézrekerítése jutalmául**

pengői **10,000** forint

vagyis váltól **25,000** for. összeget

tűz ki. —

E jutalmat, bár mi állású legyen, az nyeri el: ki akár maga, akár másokkal egyesülve, saját tevékenysége vagy biztonsági közlönyökhöz teendő bizonyos feljelentés által, ezen rablónak elfogatását és kézrekerítését eszközölné.

E jutalom annak is kiadatik, ki önvédelmi jogában, Rózsa Sándornak üldözése közben, annak megölésére kénytelenült.

Rózsa Sándor személyes-leírása:

Mintegy 43—44 éves, közép, inkább kistermetű és zömök, szőke hajú, bajusza felfelé sodrott, hegyes és vereses-szőke, szemei szürkék, tekintete komor, arcza sovány, keskeny, sápadt és foltosnak tetsző, orra hosszas, orrlukái pedig kiálló, szája széles, fogai teljesek és tiszták, álla előre álló, fülei nagyok.

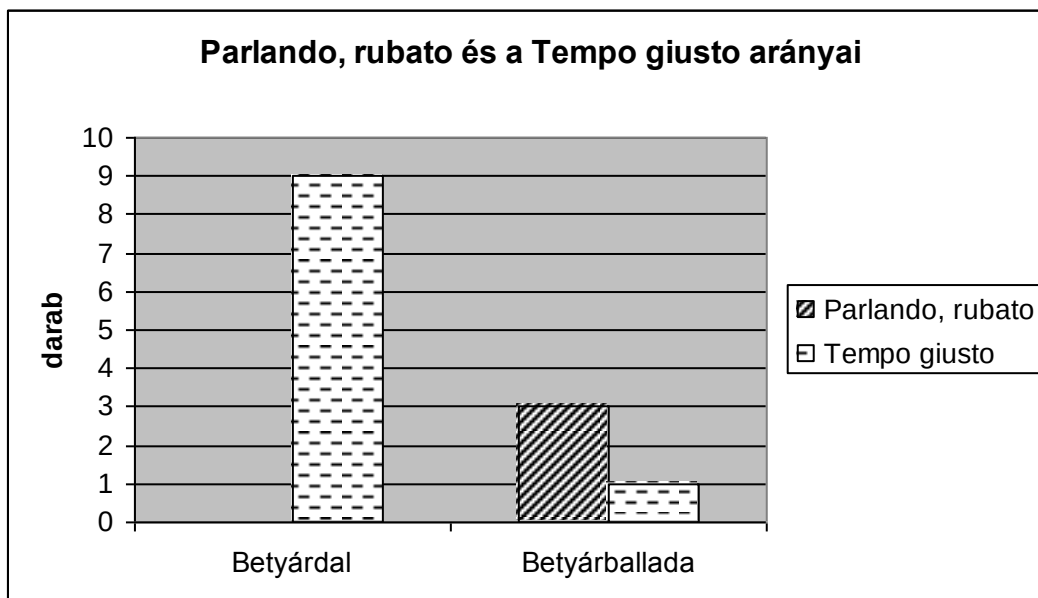
Visel fekete kerek kalapot, sötétkék sárga-gombos nadrágot, dolmányt vagy szűrt, — jár hol kocsin, hol gyalog vagy lóháton.

Ujlag közzétételik a magas cs. kir. Budai Helytartósági osztály Elnökségének 1856. évi február 26-án ¹²⁴⁷/_{px.} sz. a. kelt intézménye folytán.

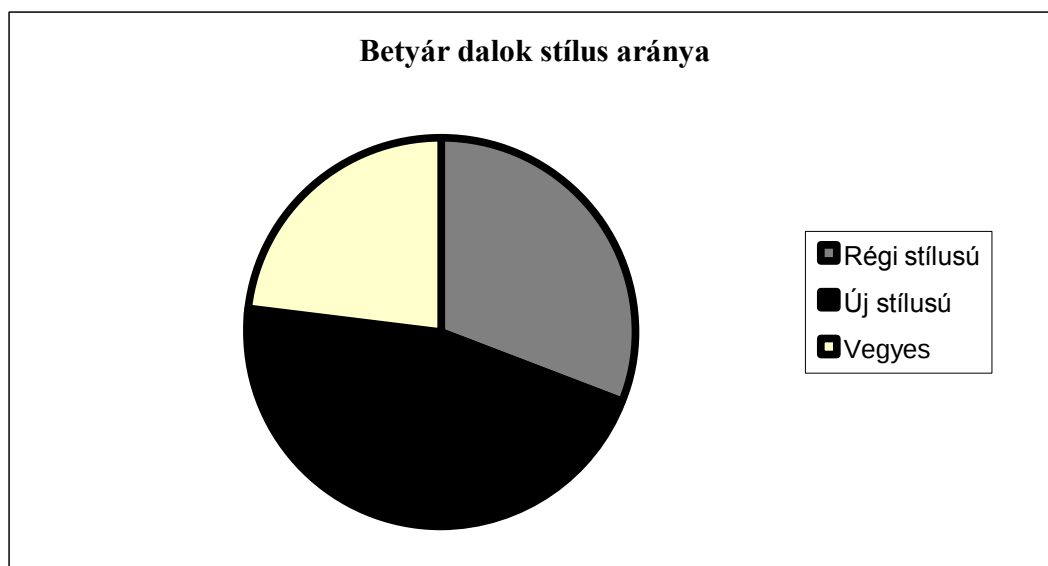
Bonyhády István m. k.

Csongrád megye cs. kir. főnöke.

Grünz János-féle könyv- és könyvrend Szegeden.



1. diagram



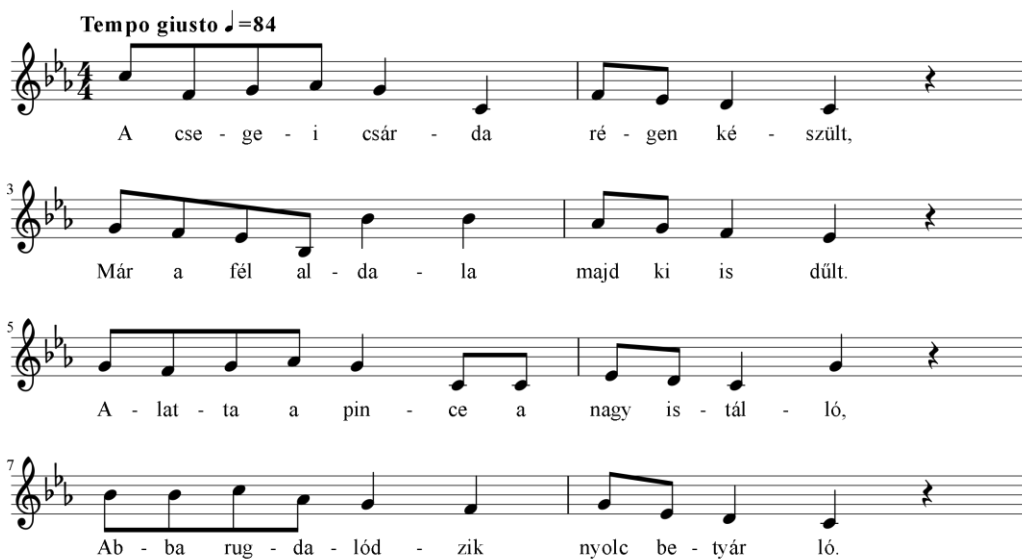
2. diagram

A csegei csárda

Gyűjtötte: Kávási Sándor

Mezótúr 1970

Tempo giusto ♩=84



A cse - ge - i csár - da ré - gen ké - szült,
Már a fél al - da - la majd ki is dűlt.
A - lat - ta a pin - ce a nagy is - tál - ló,
Ab - ba rug - da - lód - zik nyolc be - tyár ló.

1. kotta

A csegei csárda régen készült,
Már a féloldala majd ki dűlt.
Alatta a pince a nagy istálló,
Abba' rugdalózik nyolc betyár ló.

Betyár kéne arra, mind a nyolcra!
Én is felülnék a legjobbikra.
Csege alatt folyik el a Tisza,
Az én kis pej lovam által ússza.

A csegei csárda...

Gyűjtötte: Madarász Károly

Türkeve 1955

Tempo giusto



A cse - ge - i csár - da ré - gen ké - szült,
Már a fél - ol - da - la majd ki is dül.
A - lat - ta a pin - ce, nagy is - tál - ló,
Ab - ba ru - gó - do - zik hat be - tyár ló.

2. kotta

A csegei csárda régen készült,
Már a féloldala majd ki dült.
Alatta a pince, nagy istálló,
Abba rugódozik hat betyár ló.

Mind a hatra betyár kéne arra
Én is felülök egy pejcsikóra.
Ecseg alatt folyik el a Tisza,
Az én kispej lovam általússza.

Bánatos hajóba ültem...

Gyűjtötte: Madarász Károly

Türkeve 1955

Tempo giusto

The musical score is written on a single staff in treble clef, key of B-flat major (two flats), and 2/4 time. It consists of four lines of music. The first line contains measures 1-3, the second line measures 4-6, the third line measures 7-9, and the fourth line measures 10-12. The lyrics are written below the staff, aligned with the notes. The tempo is marked 'Tempo giusto'.

Bá - na - tos ha - jó - ba ül - tem,
Jaj, de na - gyon el - me - rül - tem,
Bá - na - tos az én é - le - tem,
De már meg nem cse - rél - he - tem.

3. kotta

Bánatos hajóba ültem,
Jaj, de nagyon elmerültem,
Bánatos az én életem,
De már meg nem cserélhetem.

Nem loptam én életembe,
Csak egy csikót Debrecenben.
Azon hajtottam hat tinót,
Mind a hat daruszőrű vót.

Egyet adtam egy szíp jányír,
Kettőt véle hálásaér!
Rongyos vót a Tunikája,
Ráment a hat tinó ára.

Addig iszok a kocsmába,
Míg egy fakó lesz a hámba
Fakót fogom be lógónak,
Jó lesz a borraivalónak!

Barna Jancsi ballada

Gyűjtötte: Kávási Sándor

Mezőtúr 1970

Parlando, rubato

Jaj de szé - les jaj de hosz - szú az az út,
A - me - lyi - ken Bar - na Jan - csi el - in - dült.
Fúj - ja a szép fe - ke - te gön - dör ha - ját,
Más ö - le - li csó - kol - ja a ba - bá - ját.

4. kotta

Jaj de széles jaj de hosszú az az út,

Amelyiken Barna Jancsi elindult.

Fújja a szél fekete göndörhaját,

Más öleli csókolja a babáját.

Jancsi fiam ezt nem jól cselekedted,

Egy kislányért a komádat megölted.

Csendbiztos úr régen vót ellenségem,

Ez a kislány sose lesz feleségem.

Csendbiztos úr adjon Isten jó napot!

Adjon Isten Jancsi fiam mi bajod?

Csendbiztos úr szívem nyomja a bánat,

Egy kislányér megöltem a komámat.

Túl a Tiszán most faragják azt a fát,

Amelyikre Barna Jancsit akasztják.

Fújja a szél fekete, göndör haját,

Más öleli csókolja a babáját.

Bogár Imre ballada

Gyűjtötte: Kávási Sándor

Mezőtúr 1970

Parlando, rubato

E - sik e - ső jaj de szí - pen cse - pe - reg,
Bo - gár Im - re a kocs - má - ba e - nye - leg,
Kocs - má - ros - né bort hoz - zon az asz - tal - ra!
Leg - szebb lya - l - nyát ál - lít - sa ki strá - zsá - ra.

5. kotta

Esik eső jaj de szípen csepereg,
Bogár Imre a kocsmába enyeleg,
Kocsmárosné bort hozzon az asztalra!
Legszebb lányát állítsa ki strázsára.

A szép jányka beszalad nagy ijedve,
Nem messzi jön kilenc zsandár
fegyverbe.

Bogár Imre se vette ezt tréfára,
Felpattant az almás-deres lovára.

Lova lába viszi-viszi messzire,
Bakony erdő sűrű rengetegébe.

Lova lába megbotlott egy gyökérbe,
Bogár Imrét ott fogták meg fektébe.

Bogár Imre kötözik a derékba,
Még azt kérdi hol az ő kedves lova?
A te lovad elment az ő útjára,
Téged pedig viszünk Félegyházára.

Megüzenem én a feleségemnek,
Gondját viselje a két gyermeknek.
Se csikósnek, se gulyásnak ne adja,
Mert ha felnő rögtön vármegye rabja.

Hajtják az ökröm Gyulára...

Gyűjtötte: Madarász Károly

Türkeve 1955

Tempo giusto

The musical score is written for a single melodic line in 4/4 time. It begins with a treble clef and a key signature of one flat (B-flat). The tempo is marked 'Tempo giusto'. The melody consists of two staves. The first staff contains the first four measures of the piece, and the second staff contains the next four measures, starting with a measure rest (marked '5'). The lyrics are written below the notes.

Hajt - ják az ök - röm Gyu-lá - ra, hej shal-la la la la la la la la la la.

Ma - gam va-son mík u - tá - na, hej shal-la la la la la la la la la la.

6. kotta

Hajtják az ökröm Gyulára, hej shalla, la la la la la la la la la,
Magam vason mík utána, hej shalla, la la la la la la la la la.

Ne hajtsatok olyan nagyon, hej shalla, la la la la la la la la la,
Nem leszek én mindig vason, hej shalla, la la la la la la la la la.

Mondtam Dudás kapitánynak, hej shalla, la la la la la la la la la,
Hogy engedjen a betyárnak, hej shalla, la la la la la la la la la.

De ő erre nem hallgatott, hej shalla, la la la la la la la la la,
A kínzással fel nem hagyott, hej shalla, la la la la la la la la la.

Jászkunsági gyerek vagyok...

Kávási Sándor

Mezőtúr

Tempo giusto

The musical score is written on two staves in G major (one sharp) and 4/4 time. The tempo is marked 'Tempo giusto'. The melody is simple and folk-like. The lyrics are written below the notes.

Jász - kun - sá - gi gye - rek va - gyok, Jász - kun - sá - gon szü - let - tem,
Kis - ko - rom - tól nagy - ko - rom - ig Ben - ne fel - ne - ve - lőd - tem.

7. kotta

Jászkunsági gyerek vagyok, Jászkunságban születtem.

Kiskoromtól nagykoromig benne felnevelődtem.

Kilenc zsandár kísér engem a mezőtúri főutcán.

Még akkor is betekintek kis angyalom ablakán.

Még akkor is azt kiáltja: kedves babám gyere be!

Adj egy csókot, egy utolsót, kacsintsál a szemembe!

Jó gazdám vót nékem Balog...

Csikós Tóth András

Túrkeve

Tempo giusto ♩=132

The musical score is written for a single melodic line in 4/4 time. It consists of two staves. The first staff contains the first four measures of the melody, and the second staff contains the next four measures, starting with a measure rest (marked with a '5' above the staff). The lyrics are written below the notes.

Jó gaz-dám vót né - kem Ba-log, Mond - ta: fi-am ne járj gya-log,
Ülj fel a fa - kó sza - már - ra, Úgy menj a Szent - á - go - tá - ra.

8. kotta

Jó gazdám vót nékem Balog,
Mondta: fiam, ne járj gyalog,
Ülj fel a fakó számár-ra,
Úgy menj a Szentágotára.

Jó gazdám volt nékem Elek,
Mondta: fiam szelj kenyeret.
Szelj kenyeret Ferenc gyerek,
Majd meg fő a kása leves.

Azt mondták hogy így vót, úgy vót,
A szoknyád a kezembe vót.
Hazudik, aki mondta vót,
Mert az én kezembe nem vót.

Monostori zöld erdőbe...

Gyűjtötte: Kávási Sándor

Mezőtúr 1970

Tempo giusto ♩=88

The musical score is written on four staves in G major (one sharp) and 4/4 time. The tempo is marked 'Tempo giusto' with a quarter note equal to 88 beats per minute. The lyrics are written below the notes, with hyphens indicating syllable placement. The score ends with a double bar line on the fourth staff.

Mo - nos - to - ri zöld er - dő - be szü - let - tem,
A - nyám se vót még - is fel - ne - ve - lőd - tem.
Úgy nőt - tem fel mint er - dő - ben a ró - zsa,
Vót sze - re - tőm már tíz é - ves ko - rom - ba.

9. kotta

Monostori zöld erdőben születtem,
Apám sem vót, mégis fölnevelődtem,
Úgy nőttem fel, mint erdőben a rózsza,
Vót szeretőm már tíz éves koromba.

Monostori zöld erdőben van egy fa,
Jaj, de sokat áztam-fáztam alatta.
Megtanultam, hogy kell túrni-szenvedni,
Hogy kell ezt a csinos barna kislányt szeretni.

Az iccaka nem aludtam egy órát,
Mindig hallgattam a babám panaszát.
Éjfél tájba mondta meg, hogy mi baja,
Járna hozzám, de az édesanyja nem hagyja.

Sarkon van a Pista bácsi tanyája...

Gyűjtötte: Madarász Károly

Túrkeve 1955

Tempo giusto

Sar - kon van a Pis - ta bá - csi ta - nyá - ja,
De sok be - tyár be - köt az ud - va - rá - ra.
Én is be - kö - tőm ke - sely lá - bú lo - va - mat,
Még az éj - jel ki - mu - la - tom ma - gam - mat.

10. kotta

Sarkon van a Pista bácsi tanyája,
De sok betyár beköt az udvarára.
Én is bekötöm kesely lábú lovamat,
Még az éjjel kimulatom magamat.

Ide gyertek, túrkevei cigányok!
A fülembe ezt a nótát húzzátok:
Se ruhám, se cipőm, rongy a harisnyakötőm,
Elszerette a komám a szeretőm.

Csipkés levele van az eperfának,
Szép szeretője van az én komámnak.
Én is leszedem az eperfa levelét,
Elszeretem a komám szeretőjét.

Tisza partyán elaluttam...

Gyűjtötte: Kávási Sándor

Mezőtúr 1970

Parlando

Ti - sza par - tyán el - a - lut - tam,
Jaj de szo - mo - rút ál - mot - tam.
Meg - ál - mot - tam azt az egy - gyet,
Ba - bám nem le - szek a ti - jed.

11. kotta

Tisza partyán elaluttam,
Jaj de szomorút álmottam.
Megálmottam azt az egyget,
Babám nem leszek a tized.

Éjfél tájban felébredtem,
Kilenc zsandár áll előttem.
Zsandár urak mit akarnak?
Talán vasalni akarnak?

Nem akarunk megvasalni,
Csak szilaj csikókat megvenni.
Szilaj csikóm nem eladó,
Nem is zsandár alá való.

Szilaj csikóm nem eladó,
Nem is zsandár alá való.
Mert ha arra zsandár ülne,
Még a madár is rab lenne.

Tiszántúl, Dunántúl esik...

Gyűjtötte: Kávási Sándor

Mezőtúr 1970

Tempo giusto ♩ = 76

Tí - szán - túl, Du - nán - túl e - sik a fer - ge - teg,
E - resz - szél be ba - bám, mert meg - vesz a hi - deg,
Cif - ra szű - röm á - zik kis pej lo - vam fá - zik,
Je - ges a kan - tár szá - ra gyön - ge ka - rom fá - zik.

12. kotta

Tiszántúl, Dunán túl esik a fergeteg,
Eresszél be babám, mert megvesz a hideg.
Cifra szűröm ázik kis pej lovam fázik.
Jeges a kantár szára gyöngé karom fázik.

Tiszta búzát szedeget...

Gyűjtötte: Kávási Sándor

Mezőtúr 1970

Tempo giusto ♩=76

Tisz - ta bú - zát sze - de - get a vad - ga - lamb,

Jaj de szé - pen szól a tú - ri nagy ha - rang.

Mind a két ó - da - lá - ra csak sej haj azt vág - ja,

Sze - ret - te - lek kis - an - gya - lom hi - á - ba.

13. kotta

Tiszta búzát szedeget a vadgalamb,
Jaj de szépen szól a túri nagy harang.
Mind a két oldalára csak sej, haj azt vágja,
Szerettelek kis angyalom hiába.

De poros a mezőtúri nagy utca,
Meglátszik rajta a lopott ló nyoma.
Eridj babám seperd el a lopott ló nyomát,
Még az éjjel Terád költöm az árát.

Felhasznált irodalom

1. Küllős Imola: Betyárok könyve Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1988
2. Vécsey Aurél: Betyárvilág Magyarországon Vagabund Kiadó, 2009
3. Dömötör Sándor: A betyárromantika. Budapest, 1930.
4. Szeiti Tibor: Betyártörténetek Mondák és dalok (Betyárvilág a Dél-Alföldön III. rész) Máyer Nyomda & Könyvkiadó, Budapest, 1999
5. Paksa Katalin: Magyar népzene-történet Balassi Kiadó, Budapest, 2008Dr. Kálmán
6. Lajos: A Kecskemét környéki Népdalkincs kistükre, Kecskemét, 1999
7. Kávási Sándor: „Túri vásár sátor nélkül” Mezőtúri dalok, Mezőtúr, 1977
8. M. Csízy Jolán: Mély a Tiszának a széle... Szolnok, 1987
9. Túrkevei Városi Művelődési Intézmény és Könyvtár: Még azt mondják Túrkeveben... Madarász Károly népdalgyűjtései, Túrkeve, 2011